

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра диференціальної і спеціальної психології

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

«Психологічні особливості процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі»

«Psychological features of the process of students' adaptation to higher education»

Виконала: студент денної форми навчання

спеціальності 053 Психологія

Кушнір Олена Миколаївна

Керівник д.психол.н., проф.

Кононенко О.І.

Рецензент

д.психол.н., доц. Соколова Г.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№__ від __.__.20__ р.

Завідувач кафедри

_____
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № __ від __.__.20__ р.

Оцінка _____ / _____
_____/_____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

_____
(підпис)

Одеса – 2019

ЗМІСТ

	стр
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ	6
1.1. Адаптація студентів до навчання у ВНЗ як етап особистісного і професійного розвитку	6
1.2. Основні характеристики та фактори адаптації студентів	17
Висновки до першого розділу.....	35
РАЗДЕЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
2.1. Організація дослідження.....	36
2.2. Методи дослідження.....	37
Висновки до другого розділу.....	52
РАЗДЕЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ	53
3.1. Аналіз психічного стану студентів як прояву адаптації...	53
3.2. Аналіз особистісних властивостей студентів в процесі адаптації до навчання уВНЗ.....	60
3.3. Соціально-психологічні прояви адаптації студентів	80
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	90

ВСТУП

Актуальність обраної теми обумовлена як необхідністю перебудови системи підготовки фахівців у сучасних умовах, так і практичними завданнями досягнення якісно нового рівня професійної підготовки випускника ВНЗ. Така необхідність пов'язана із соціально-економічними змінами, що відбуваються у нашому суспільстві, з підвищенням вимог до фахівців, до їхньої активності і відповідальності стосовно власного професійного й особистісного розвитку.

Реформування вищої освіти в Україні обумовлює необхідність розробки механізмів життєдіяльності вищого навчального закладу (ВНЗ), одним із аспектів якого є проблема ефективного відбору абітурієнтів і їх подальшої адаптації до особливостей навчання в даному ВНЗ, що забезпечить якісну підготовку спеціалістів. Специфіка процесу адаптації студентів у ВНЗ визначається різницею в методах навчання в середній та вищій школах. Проходить чимало часу, перш ніж студент пристосується до нових вимог навчання у ВНЗ. Як наслідок – істотні відмінності в результатах навчання однієї і тієї же людини у школі та ВНЗ.

Виявлення й облік факторів розвитку особистості студента мають сприяти зростанню ефективності процесу становлення особистості на етапі вищої освіти, а це забезпечує підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців, допомагає їм інтегруватися у різні професійні, соціальні й етнічні співтовариства з перших днів самостійної роботи, гарантує успішність подальшого особистісного та професійного зростання.

Початковий етап професійної підготовки трактується дослідниками як етап, що визначає весь хід подальшого життя людини. На даному етапі відбувається процес адаптації до умов ВНЗ, тому що саме в цей момент людина перебуває у складній ситуації освоювання нових форм діяльності, спілкування, дозвілля, співвідносить свої сподівання з реальною дійсністю, це етап її розвитку як особистості і професіонала (М.О.Амінов,

Д.О.Андрєєва, Г.О.Балл, Т.М.Буякас, С.О.Гапонова, Л.К.Гришанов, М.І.Дьяченко, Н.Є.Завацька, Л.Кандибович, Є.О.Климов, В.П.Кондратова, О.Д., Литвиненко, Л.М.Мітіна, О.О.Налчаджян, Н.С.Пряжников, О.О.Реан, В.І.Секун, О.Р.Фонарьов і ін.).

Разом з тим залишаються маловивченими питання впливу соціальної та психологічної адаптації студента на процес його професійного та особистісного розвитку в залежності від факторів та стадій адаптації, визначення напрямків та змісту цього розвитку.

Актуальною є і практична спрямованість роботи, яка пов'язана з дослідженнями динаміки розвитку особистісних властивостей та професійно-значущих властивостей студента в процесі адаптації з метою організації професійної підготовки у ВНЗ.

Мета дослідження - теоретичне вивчення та емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз виникнення, розширення поглядів на процес адаптації особистості.
2. Визначити прояви адаптації студентів до навчання у ВНЗ.
3. Розкрити і порівняти психологічні особливості адаптації студентів до навчання у ВНЗ.

Об'єкт дослідження - процес адаптації особистості.

Предмет дослідження - психологічні особливості адаптації студентів до навчання у ВНЗ.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємодоповняльних методів дослідження:

теоретичні методи: аналіз, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, моделювання – для узагальнення теоретико-методологічних підходів та визначення концептуальних засад дослідження проблеми психологічних особливостей адаптації студентів до навчання у ВНЗ; 2)

метод психолого-діагностичного дослідження: анкетування – для збору соціально-психологічного анамнезу досліджуваних; тестування з використанням діагностичних методик – тестування з використанням діагностичних методик: “Самооцінка психічного стану” (САН), “Оцінка психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруження та комфортності” (М.Курганський), “Шкала реактивної (ситуативної) і особистісної тривожності” Ч.Спілбергера-Ю.Ханіна, Особистісний опитувальник Г.Айзенка, Рівень суб’єктивного контролю; “Спрямованість особистості” (Смекал-Кучер); “Ціннісні орієнтації” (М.Рокіч); тест “Дослідження особливостей реагування у конфліктній ситуації” (К.Томас);
3) *методи математичної обробки.*

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в практиці організації навчального процесу у ВНЗ та для розробки програм психологічної допомоги студентам в адаптації до навчання у ВНЗ та в їх особистісному і професійному зростанні.

Організація та база дослідження. Емпіричне дослідження було проведено в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова. У дослідженні взяли участь 100 молодих людей, віком від 17 до 21 року. Дослідження проводилося у три етапи.

Структура роботи. вступ, 3 розділи, висновки, список використаної літератури і додатки. Кількість таблиць - 14 , рисунків - 1. Список літератури містить 78 джерел, всього у роботі сторінок 97, з них основного тексту - 89.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану розробки проблеми адаптації в літературі дозволив представити процес адаптації та виділити компоненти адаптації - адаптація до навчання та до професійної діяльності; стадії адаптації - переадаптація, адаптування та постадаптація, критерії адаптації - об'єктивні і суб'єктивні та фактори адаптації - індивідуально-особистісні та соціальні. Побудова зв'язків між представленими напрямками вивчення підкреслила важливість індивідуально-особистісного фактора, його представленість в компонентах, критеріях, стадіях адаптації.

Проте на сьогодні залишаються недостатньо вивченими, розрізненими аспекти індивідуально-типологічних проявів характеру, форм та динаміки адаптації на різних стадіях адаптаційного процесу, трансформації їх характеристик та зв'язок цих особливостей зі змінами особистості як стану особистісного розвитку, що й зумовило вибір напрямку емпіричного дослідження, а саме - комплексне зіставлення індивідуально-особистісних факторів та проявів адаптації студентів на всіх рівнях структури їх особистості протягом навчання від першого до четвертого курсу як стану розвитку особистості професіонала.

2. З метою вирішення поставлених дослідницьких задач в роботі нами була використана низка методів для забезпечення об'єктивності дослідження особливостей адаптації до навчання у ВНЗ, а саме: *теоретичні методи*: аналіз, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, моделювання – для узагальнення теоретико-методологічних підходів та визначення концептуальних засад дослідження проблеми соціально-психологічних особливостей адаптації до навчання у ВНЗ; *метод психолого-діагностичного дослідження*: анкетування – для збору соціально-психологічного анамнезу досліджуваних; тестування з використанням діагностичних методик: “Самооцінка психічного стану” (САН), “Оцінка психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруження та

комфортності” (М.Курганський), “Шкала реактивної (ситуативної) і особистісної тривожності” Ч.Спілбергера-Ю.Ханіна, Особистісний опитувальник Г.Айзенка, Рівень суб’єктивного контролю; “Спрямованість особистості” (Смекал-Кучер); “Ціннісні орієнтації” (М.Рокіч); тест “Дослідження особливостей реагування у конфліктній ситуації” (К.Томас).

Вивчались фактори і прояви адаптації з урахуванням критеріїв адаптації. Аналізувались особистісні фактори адаптації з використанням критеріїв адаптації, а також індивідуально-особистісні прояви адаптації як зміни в психофізіологічному стані студентів, трансформації особистісних властивостей і їх індивідуально-типологічних особливостей, зміни в особливостях спілкування студентів.

3. Отримані результати покладені в основу аналізу взаємозалежності факторів та проявів адаптації студентів і проведення комплексного їх зіставлення на різних стадіях адаптаційного процесу як етапів особистісного розвитку. Прояви адаптації студентів на соціально-психологічному рівні характеризуються наступними тенденціями: сфера спілкування студентів у період адаптації є важливою для них незалежно від курсу навчання і стадій адаптації, і головною відмінністю у спілкуванні вони вважають зміну характеру відносин з викладачами; стратегії поведінки в конфлікті зазнають змін залежно від стадій адаптації: від суперництва на стадії переадаптації до суперництва і компромісу на стадії адаптування, до росту компромісу і співробітництва на стадії постадаптації і до домінування компромісу на стадії попередньої адаптації до процесів в умовах навчання у вузі, що також може бути пов'язане зі зміною домінування форм адаптації, у процесі розвитку особистості; профілі вираженості рівня конфліктності студентів свідчать про домінування, незалежно від стадії адаптації, середнього та трохи вищого за середній рівнів конфліктності з різноспрямованим напрямком змін названих рівнів: зростання вираженості середнього рівня конфліктності від стадії перед адаптації до стадії попередньої адаптації до професії в умовах вузу та падіння вираженості рівня

конфліктності трохи вищого за середній.

Індивідуально-особистісні властивості і особливості спілкування можуть одночасно виступати факторами і проявами адаптації. Особистісні фактори, впливаючи на прояви адаптації на її індивідуально- та соціально-психологічному рівнях, одночасно виступають і як прояви адаптації на особистісному рівні структури особистості студентів.

Отримані результати свідчать про наявність розвитку особистості студентів за критеріями вікової періодизації розвитку. Як прояв особистісного новоутворення виступає зміна цінностей студентів, їх ієрархії та виразності домінування видів спрямованості за період навчання в процесі адаптації. В соціальній ситуації розвитку відбуваються зміни в міжособистісній взаємодії – перехід від стратегії суперництва до стратегії компромісу як прояв поведінки в конфлікті і відмічається тенденція зниження рівня конфліктності. Що стосується провідної діяльності, то вона характеризується переходом від класичної форми навчання до професійної спеціалізації, що пов'язане і з зміною форм адаптації і виявляється в падінні навчальної успішності і ставлення до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аминев Н.А., Кудашов А.Р. Структура динамических показателей интеллектуальной деятельности студентов// Вопросы психологии. - 1990. - № 6.- С. 140-145.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т./ Под ред. А.А.Бодалева и др. - М.: Педагогика,1980. - Т.1.- 232с.
3. Андреева Д.А. О понятии адаптации. Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе. – В сб.: Человек и общество/ Под ред. Б.Г. Ананьева и др. Ученые записки. - Вып.ХІІІ. - Л.: ЛГУ,1973. - С.62-69.
4. Асмолов А.Г. Преадаптация к неопределенности как стратегия навигации развивающихся систем: маршруты эволюции / А.Г. Асмолов, Е.Д. Шехтер, А.М. Черноризов // Вопросы психологии. – № 4. – 2017. – С. 3-26.
5. Бабушкин Г.Д. Взаимосвязь профессионального интереса и склонности к педагогической деятельности// Вопросы психологии. - 1987. - №2. - С.62-69.
6. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности// Вопросы психологии. - 1989. - № 1. - С.92-100.
7. Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Соколова Е.Д. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения). - М.: Фолиум,1994. -175с.
8. Бибрих М.Р., Васильев И.А. Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов// Вестник МГУ. -Сер.14. Психология. - 1987. - № 2. - С.20-30.
9. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев // Избр. труды. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
10. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. - М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО "МОДЭК",1995.- 235 с.

11. Борисюк А.С. Психологічні передумови й чинники особистісного та професійного розвитку молоді : монографія / відп. ред. А.С. Борисюк. – Чернівці : Технодрук, 2016. – 264 с.
12. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов// Вестник МГУ. - Сер.14. Психология - 2000. - №1. - С.56-62.
13. Ващенко І.В. Психологічна допомога молоді при адаптаційних розладах та відхиленнях у поведінці / І.В. Ващенко та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного ун-ту ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 1. – С. 160-170.
14. Величко С. В. Роль личностного потенциала в процессах социальной реадaptации. Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы. 2004. № 1 (17). С. 17–28.
15. Венгер А.Л., Десятникова Ю.М. Групповая работа со старшеклассниками, направленная на их адаптацию к новым социальным условиям// Вопросы психологии. - 1995. - №1.- С.25-33.
16. Габдрієв Р.В. Моделирование познавательной деятельности студентов. - Казань: Изд-во Казанского ун-та,1983. - 112с.
17. Головатый Н.Ф. Студент: путь к личности. – М.: МГУ,1982. – 142с.
18. Дворцова Е.В. Личностный адаптационный потенциал студента и успешность его учебной деятельности / Е.В. Дворцова. – К. : Наукова думка, 2001. – 324 с.
19. Дьяченко, М.И., Кандыбович, Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – М., 1976. – 155 с
20. Емішянц О.Б. Психологічні проблеми соціальної адаптації особистості / О.Б. Емішянц // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 5., Т. 2. – 2016. – С. 150-154.

21. Завацька Н.Є. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми адаптації до навчання студентської молоді / Н.Є. Завацька // Матеріали міжнар. наук.-практ. «Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie», 10-11 marca 2017. – S. 78 – 81.
22. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие. - Екатеринбург: Изд-во Урал.гос.проф.-пед. ун-та,1997. - 244с.
23. Иванова Е.В. Стиль адаптации к новым условиям учебной деятельности (на материале исследования младших школьников и подростков): Автореф. ... канд. психол. наук. - Пермь, 2001. - 18 с.
24. Икрин Г.В. Особенности учебной деятельности и профессиональное развитие личности студентов: Автореф. ... канд. психол. наук. - Пермь,1998. - 19с.
25. Каверин,С.Б. Мотивация труда. – Москва : Институт психологии РАН, 1998. – 224 с.
26. Казміренко В.П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молоді до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В.П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – № 6. – 2004. – С. 76-78.
27. Карамушка Л. М. Психологічні особливості становлення студентської молоді : монографія / Л. М. Карамушка, О. Г. Ходакевич. – К. : КНЕУ, 2017. – 200 с.
28. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения.- РнД.:Феникс,1996.-512с.
29. Кононенко О.И. Категория адаптивности в понимании феномена перфекционизма личности / О.И. Кононенко // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Серія : Психологія. – Т. 18, Вип. 4(30). – Одеса : Вид-во ОНУ імені І.І. Мечникова, 2013. – С. 156-161.
30. Кононенко О.І. Адаптаційна функція комунікативних навичок в формуванні позитивного перфекціонізму / О.І. Кононенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського

національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – №2(37). – Т. 3. – С. 106-112.

31. Костюк Г.С. Избранные психологические труды.- М.:Педагогика,1988.- 304с.

32. Кудрявцев Т.В., Сухарев А.В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения// Вопросы психологии. - 1985. - №1. - С.86-93.

33. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти / Г.П. Левківська, В.Є. Сорочинська, В.С. Штифурак. – К. : Наукова думка, 2001. – 128 с.

34. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.:Политиздат,1975. – 304с.

35. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді : монографія / О.Д. Литвиненко. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – 302 с.

36. Литвиненко О.Д. Проблема адаптації в психологічній науці / О.Д. Литвиненко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 3. – С. 55-64.

37. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічна програма розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді та її ефективність / О.Д. Литвиненко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 3. – С. 127-134.

38. Любимова Т.Ю. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов// Вестник МГУ. - Сер.14.Психология. - 2000. - №1. - С.48-55.

39. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. Психологический журнал. 2001. Т. 22. № 1. С. 16–24.
40. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.
41. Маслоу А. Самоактуализация// Психология личности. Тексты. - М.: Изд-во МГУ,1982. – 304с.
42. Медведев А.И. Учение об адаптации и его значение для военной медицины// Актовая речь. – М.: Изд-во РУДН,1983. – С. 25-28.
43. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. - М.:Педагогика,1986. - 254с.
44. Міляєва В.Р.Розвиток потенціалу особистості студентів в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу / В.Р. Міляєва, Н.К. Лебідь, Ю.В. Бреус // Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів. – Вінниця : Віндрук, 2014. – С. 85-106.
45. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека// Вопросы психологии. - 1997. - №4. - С.28-38.Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности (Формы, механизмы и стратегии). - Ереван,1998. – 263с.
46. Молоканов М.В. Влияние личностных особенностей на профессиональный выбор в практической психологии// Психологический журнал. - 1998. - Т.19. №2. - С.79-96.
47. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности (Формы, механизмы и стратегии). - Ереван,1998. – 263с.
48. Натаров В.И., Соловьев А.С. Индивидуально-психологические особенности у студентов-заочников и успешность их обучения// Вопросы психологии. - 1989. - №5. - С.52-55.
49. Оборина Д.В. Об особенностях ментальности будущих педагогов и психологов// Вестник МГУ. - Сер.14.Психология. - 1994. - №2. - С.41-49.

50. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие для вузов/ М.В.Буланова-Топоркова, А.В. Духавнева, Л.Д.Столяренко. - Ростов на Дону: Феникс,2002. - 544с.
51. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности. - М.: ТОО "Горбунок", 1992. – 224с.
52. Петровский А.В., Петровский В.А. Индивид и его потребность "быть личностью"// Вопросы философии. – 1982. - №3. - С. 52-54.
53. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. - М.: Международная педагогическая академия,1994. - С.61-69.
54. Платонов К.К. Проблема способностей. - М.: ,1972. – 312с
55. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: монография. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 267 с.
56. Психологическая диагностика детей и подростков [Текст] : учеб. пособие для студ. / М. К. Акимова [и др.] ; ред. К. М. Гуревич, Е. М. Борисова. - М. : Изд-во Междунар. пед. академии, 1995. - 360 с
57. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. - Москва-Воронеж,1996. - 251с.
58. Реан А.А. Психологический анализ уровня удовлетворенности избранной профессией// Вопросы психологии. - 1988. - №2. - С.83-87.
59. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности.// Вестник СПбГУ. – 1995. - Сер.6.Вып.3. - №20. - С. 74-79.
60. Резнік Т.І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників// Практична психологія та соціальна робота. - 2002. -№1. - С.1-3.
61. Санникова О.П. Адаптивность личности : монография / О.П. Санникова, О.В. Кузнецова. – Одеса : Видавець М.П. Черкасов, 2009. – 258 с.
62. Секун В.И. Индивидуально-психологические особенности и взаимоотношения студентов. - Минск: Высшая школа,1976. - 186с.

63. Сидтикова Д.М. К вопросу об уровне подготовленности старшеклассников к учебе в вузе// Вопросы вузовской педагогики и психологии. - Казань: КГУ. - 1973. - С.14-19.
64. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учебное пособие для вузов. - М.: Школьная Пресса,2000. – 416с.
65. Собкин В.С., Грачева А.М., Нистратов А.А. Возрастные особенности ориентации в социально-профессиональной сфере// Вопросы психологии. - 1990. - №4. - С.23-31.
66. Социальная психология личности/ Отв. Ред. М.И.Бобнева, Е.В.Шорохова. – М.: Наука,1979. – 344с
67. Столин В.В. Самосознание личности. - М.:МГУ,1983. – 284с.
68. Творогова Н.Д. Новый подход к типологии студенческого социума// Психологическая служба вуза: принципы, опыт работы. - М.,1993. - С.170-177.
69. Фонарев А.Р. Формы становления личности в процессе ее профессионализации// Вопросы психологии. - 1988. - №2. - С.88-93.
70. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М.: Наука,1991. – 455с.
71. Эриксон Э. Г. Детство и общество: Пер. с англ. - СПб.: Ленато,1996. -592с.
72. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А.В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 197 с.
73. Чирков В.И., Дилси Э.Л. Связи между здоровьем студентов и их жизненными стремлениями, восприятием родителей и учителей //Вопросы психологии. - 1999. - №3. - С.48-57.
74. Шадриков В.Д. Проблема системогенеза в профессиональной деятельности. - М.,1982.- 185с.

75. Штарке К. Студенты. Становление личности. - М.: Прогресс,1982.-134с.
76. Щеглова Т.М. Динамика профессионально-педагогической направленности студентов// Вопросы психологии. - 1985. - №2. - С.73 -75.
77. Якунин В.А. Педагогическая психология. - СПб.: Полиус,1998.- 639 с.
78. Philips L. Human adaptation and his failures / L. Philips. – N.-Y. ; London : Academic Press, 1999. – 267 p.